

УДК 141.7: 316.422

І. А. Лукіяч
аспірант кафедри філософії
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Актуальність філософського осягнення тенденцій сучасної глобалізації не викликає сумнівів. Поняття «глобалізм», «альтерглобалізм», «націоналізм» на початку XXI століття вийшли за межі суто професійної соціально-філософської лексики та ввійшли в мову повсякдення, що, безперечно, свідчить про цікавість широких верств до тих трансформацій, що проходять у сучасному соціумі. Це, у свою чергу, викликає необхідність філософського опрацювання названих феноменів. Так, поняття «націоналізм» досить недавно розумілося суто негативно. Виникло багато спокос очистити категорію «націоналізм» від усіх негативних чинників. У 1990-ті роки в українській філософській думці навіть виник концепт «науковий націоналізм», щось подібне до «наукового комунізму», що було явно неадекватною конструкцією [3]. Але необхідно підкреслити, що весь згаданий контекст потребує свого аналізу саме в рамках тих глобалізаційних інтенцій, які стають провідними тенденціями глобалізації як широкого процесу універсалізації, націоналізації, а водночас і локалізації всіх тих економічних, геополітичних, соціокультурних, цивілізаційних процесів, які набувають своєї культурно-історичної цілісності. Ця цілісність неможлива без визначення соціоантропного фактору, а таким фактором завжди є людина, яка розуміється як певна персоналіфікація та уособлення влади. Якщо це так, то за таким уособленням влади виникає та чи інша країна.

Проблема філософських визначень глобалізаційних процесів з урахуванням позитивної динаміки в цьому напрямі країн пострадянського простору досліджувалася в роботах українських і російських дослідників: В. Андрущенко, В. Ляха, А. Єрмоленка, Ю. Пивовара [1; 8; 5; 11] та ін. Проблеми соціокультурних детермінант глобалізації на пострадянському просторі присвячене досить цікаве дослідження В. Гайтана й Т. Розової [4, с. 115–119].

Метою статті є філософське осмислення провідних тенденцій глобалізації, визначення соціокультурних чинників інтеграційних процесів у пострадянському просторі. Базовим методом цього дослідження є метод компаративістики. Задля досягнення вказаної мети використовується також трансцендентальний, феноменологічний, діалектичний методи, системний і полісистемний підходи.

Категорія «глобалізм» – це «бренд», який у широкому контексті масової культури розуміється як глобалізація маркера ідентичності, маркера всіх універсалізаційних, адаптивних інтенцій, які приходять з активною діяльністю США. Якщо йдеться про національну детермінацію глобалізму, то націоналізм, звичайно, розуміється в його не негативному, а конструктивному вимірі, характеризує ті країни, які проходять зараз гострий період національної самоідентифікації, визначення національної ідентичності. Якщо на Заході цей процес відбувся набагато раніше й був пов'язаний з утворенням національних держав, націй-держав, то зараз на пострадянському просторі він відбувається з великим запізненням. Сьогодні комуністична ідеологія усувається національною ідеєю. Вона досить повільно, перманентно трансформується з комуністичної в національну ідеологію [12, с. 386]. Подібні процеси відбуваються в багатьох країнах. Так, наприклад, КНР поступово рухається до національної парадигми глобалізації, яка перманентно замінює комуністичну парадигму. Україна, як й інші країни пострадянського та посткомуністичного соціального простору, перебуває в досить складному соціокультурному процесі трансформації, модернізації бінарних і тернарних системних конструкцій, які формуються шляхом бінарності й сингулярності, тобто визначення окремого актора як суб'єкта глобалізації,

де стає потребою полівалентний і поліфонічний підхід до здійснення системних інтегративних процесів. Безсумнівно, одним із основних соціокультурних факторів названого процесу є феномен ідентичності, феномен визначення цілого, яке глобалізується саме в рамках адаптивних, трансформативних процесів, що й пов'язуються з модернізацією, тобто з такою трансформацією, яка виглядає як інновація, прогресивні зміни та зрушення в тенденціях до утворення більш сталої, більш завершеної й гнучкої цілісності на всіх рівнях соціокультурного будівництва.

Для аналізу сучасних соціокультурних процесів звернемося до творчості З. Бжезінського. Його роботи «Велика шахівниця» й «Вибір: світове панування чи світове лідерство» присвячені ідеї визначення єдиного актора та лідера глобалізаційних процесів – Сполучених Штатів Америки, які є носієм демократичних тенденцій і фактором усталення тих процесів, які формуються в різних складних геополітичних та економічних реаліях [2]. Багато в чому протистоїть йому підхід Е. Морена, який від позиції З. Бжезінського відрізняється тим, що акцентує увагу на апокаліптичних мотивах. «До прірви?» – так називається його остання робота, яка фактично узагальнює метасистемні дослідження в екологічному вимірі, які дійшли до читача у вигляді дослідження «Метод» [9; 10]. Отже, це два різні підходи, два різні способи визначення ідентичності акторів тих рушійних процесів, які визначають глобалізацію.

Обидва підходи базуються на понятті, яке пов'язане з носієм комунікації. Це поняття – актор, продуцент, нація як детермінанта або чинник продукування. Характерні риси поняття «актор» потребують свого системного узагальнення в рамках тих провідних тенденцій, що визначають єдність глобалізації, національної самоідентичності в полікультурному, мультикультурному, мультицивілізаційному процесі глобалізації. Утім, якщо З. Бжезінський працює в рамках гострих дихотомічних конструкцій, бо він є прихильником саме моністичної, бінарної системи, яка призводить до пошуку середнього терміну, до гармонізації протиріч, які все більше та більше загострюються в контексті глобалізації, то Е. Морен працює в іншій парадигмі, яку він визначає як петлю рекурсії, зворотну позитивну реакцію.

Українська дослідниця Л. Чорна, аналізуючи творчість Е. Морена, пише: «Таким чином, негентропія як адаптивний фактор, як принцип, що завжди є адаптивно модифікуючим, свідчить про те, що розвиток будь-якої системи, у даному випадку – соціальної системи, так чи інакше несе в собі певні епіцентри зростання ентропії та потім шляхом петлі рекурсії породжує потребу долати ці епіцентри та шляхом омолодження системи домогтися нового пристосу якості та системності. Усе це дає методологічні засади для розуміння тих соціальних процесів глобалізації, інтеграції мегапростору культурних інтеракцій, де можна визначити як ентропійні, так і негентропійні тенденції. Необхідно зазначити, що єдність ентропії та негентропії – це складний процес, де ентропія – скануюча вісь наслідування тоталітаризму, а негентропія – перманентне заперечення, ціла низка зворотних рекурсивних зрушень, яка долала б цей тоталітаризм. (Наприклад, у пострадянському соціумі, який зараз формується.) Цей процес свідчить про потребу винайдення новітньої гармонії та нових інструментальних систем, за яких можна стверджувати, що будь-який актор соціокультурних взаємодій (це може бути й ідеал, і норма, і функціональна схема, гельштальт, патерн, атрактор) повинен розглядатися з позицій тотальної системності. Отже, актори як дієві процесуальні чинники, детермінанти цих процесів, повинні визначатися з позицій тотальної

системності (холізму та антихолізму). Але необхідно враховувати й ролі у цьому цілому особливого, унікального, того, що несе можливість варіацій, можливість уникнення ентропії. Полісистемна цілісність, коли один і той самий соціокультурний суб'єкт може бути актором різних систем та актуалізувати себе у різних вимірах культурних інтерацій як всередині культури, так і у міжкультурному просторі, свідчить про те, що функціонування ідеалів вписується у складний соціокультурний простір тих сучасних системних реалій бачення розвитку, деструкції, оновлення, модернізації і, знов-таки, нового занепаду систем, які потребують не просто модернізації, переносу, транзиту, а повної деконструкції (якщо вживати постмодерністську мову) та критичного ставлення до всіх конкурентоздатних механізмів культуротворення. З іншого боку, необхідно знайти той генетичний алгоритм, що є природно обумовленим, організмичним, що ніколи не буде заперечений жодною деконструкцією, культурними кодами, які пов'язані з різними релігійними, політичними системами та конгломератом ідеалів або ідолів» [12, с. 277–278].

У сучасному світі США стає тим буфером, балансуєчим середнім, який завдяки своїй могутності дає можливість усунути протиріччя, що можуть призвести до третьої світової війни. Але в контексті ідеології необхідно підкреслити, що США не мають єдиної ідеології [6, с. 41–49]. Їхня ідеологія є настільки плюралістичною й настільки мозаїчною, що характеризується як концепцією ліберального демократизму або ліберальної демократії, так і концепцією неопрагматизму, який можна охарактеризувати як абстрактний принцип права, що тут же піддається сумніву в практичних діях цього унікального й разом із тим єдиного за своєю могутністю політичного актора глобалізаційних процесів [7, с. 61].

Визначення самодостатності акторів або гравців глобалізації з позицій ідеологічного плюралізму редукує парадигму глобалізації до суто економічного сценарію вирішення проблем. Виникає складна ситуація, яка потребує визначити акторів глобалізаційних процесів більш системно й більш релевантно. З. Бжезінський констатує: «Унікальне становище Америки у світовій ієрархії на сьогодні загальновизнане. Подив і навіть гнів, з яким за кордоном спочатку сприйняли відкрите ствердження провідної ролі Америки поступилося місцем стриманішим – хоча іноді так саме сповненим образи – способом приборкати, обмежити, переспрамувати чи висміяти її гегемонію. Навіть росіяни, які з ностальгічних причин найбільш неохоче схильні визнавати масштаби американської могутності і впливу, прийняли те, що протягом певного часу роль Сполучених Штатів на міжнародній арені буде вирішальною» [2, с. 16]. Автор вдається до диференціації силового сценарію, або силової динаміки, взаємодії акторів глобалізації, говорить, що позиція сили є не універсальною, не тотальною, адже він говорить про силу слабких, про терористів, які здатні жертвувати собою й, не маючи ніяких державницьких чи інших владних функцій, вирішують проблему настільки радикально, що здатні поставити сильну країну на коліна, як це відбулося 11 вересня 2001 року. Здається, що цей сценарій, або ця демаркація з позиції силової лінії протистояння, яка була визначена найбільш чітко і ясно в логіці політичних відносин Макіавеллі, продовжує свою стратегему, де та чи інша дефініція знову потрапляє в пастку силового визначення акторів цього процесу.

Отже, бачення з позиції сили, з позиції економічної, військової й іншої могутності призводить до дуже обмеженого формату бачення самої глобалізації.

Необхідно віддати належне З. Бжезінському, що він дає історичну ретроспективу та намагається виписати конфігурації акторів геополітичного й гео економічного співтовариства або глобалізаційних процесів досить толерантно, але через бінарні опозиції. Це радикально заперечує французький дослідник Е. Морен та інші теоретики, які знаходять іншу соціоантропоморфну, екологічну парадигму глобалізації. Отже, можна проектувати майбутнє, але майбутнє не має бути екомайбутнім, оскільки ця силова динаміка і

зростання могутності не безмежні, вони ще тримаються на тій просвітницькій ідеології, де прогрес є безмежною реальністю, яка фактично дає можливість людині панувати над природою, панувати над іншою людиною й над усім світом. Утім зараз таким радикальним панівним актором визначаються, за З. Бжезінським, Сполучені Штати Америки. Це рецидив просвітницької, модерної ідеології, яка вивела свого часу на арену комуністичну ідеологію. Такі міркування вписуються в досить вузький коридор мислення. Зараз, у час можливої екологічної катастрофи, майбутнє виснаження ресурсного енергетичного потенціалу змушує мислити інакше. Але багато з теоретиків як панславизму, так й панатлантизму не можуть мислити поза силовим сценарієм, для цього потрібно відійти від парадигми силової реальності урегулювання проблем, знайти іншу реальність. Адже така парадигма поки що виглядає паціфістською, занадто абстрактною та не може конкурувати із силовим, відверто військовим сценарієм здійснення глобалізації.

Інтенсифікація економічних відносин не вписується в модель ринку і простір ліберальної демократії, яка зараз виглядає єдиною можливою схемою, що визначає глобальні тенденції. Можна стверджувати, що широке розмаїття культур, ініціативи всіх акторів глобалізаційних процесів достатньо важко вписати тільки в горизонт ліберальної демократії. Глобалізація має бути системною та орієнтованою на всю сукупність ментальності з акцентом на самодостатність акторів глобалізаційних процесів.

На початку XXI століття однією з проблем, що неминує буде впливати на глобальний світ, стає проблема ментальності європеїзованої зони китайського культурного простору. З одного боку, комуністична ідеологія виглядає зараз нейтральною матрицею, що універсально забезпечує адаптивний підхід, який є суто традиційним для східної культури. Адаптивний підхід зараз використовує КНР для того, щоб адаптувати європейський та атлантичний технологічний простір. Так, З. Бжезінський бачив перспективу для КНР у стратегії нещадно витратити свої сили, адаптувати весь європейський і атлантичний потенціал і технологічно модернізувати свою економіку, щоб вийти на належний рівень у євроатлантичному культурному просторі. Подолати бідність означає можливість переоцінки не лише свого статусу як актора глобалізаційних процесів, а й програми певного реваншу, який можливий у контексті євразійської інтеграції.

Євразійська інтеграція – як контрпозиція до атлантизму – і плідна конструкція, і марна. Вона виглядає як феномен повернення в минуле, здобуття втраченої гегемонії, якщо не російської імперії, то в усякому разі СРСР. В умовах широкого зростання населення це призводить до розмаїття систем програмування майбутнього, де глобальна гегемонія виглядає як мало вірогідна реальність. Сценарій війни має бути усунутий сценарієм тотального миру, який можливий на ґрунті інтенсифікації соціокультурних реалій і соціокультурного потенціалу в рамках співдружності – економічної, цивілізаційної, технологічної.

Національна свідомість визначається як певна етнічна реакція на той тиск ззовні, який вимагає боронити свою незалежність у соціокультурному вимірі, що базується на етнокультурних цінностях. Можна стверджувати, що національна свідомість протистоїть раціоналістичній редукації, яка світоглядно базується на європейському Просвітництві, що сформувало утилітаризм і принципи ліберальної демократії. У тому сенсі націоналізм протистоїть ліберальній демократії тим, що він із самого початку є консервативним, орієнтованим на локальні пріоритети власних цінностей, інтересів і на ту бінарну парадигму: ми – свої – чужі, де сама націоналістична свідомість виглядає як свідомість противаг, або свідомість, орієнтована на боротьбу. Це, за З. Бжезінським, споріднює концепт націоналізму та глобалізму.

Проте національна ідея, що несе в собі в згорнутому вигляді концепт національних цінностей, не може бути лише одновекторного спрямування. Націоналізм – це не одна

ідея, не згорнутий концепт, а це – ідеяція, ритуальний спосіб відтворення багатьох ідей, які змінюють одна одну. Так, східна ментальність, на відміну від європейського індивідуалізму, свідчить про розмитість особистісного виміру в масовій свідомості. Національна ідея виходить за межі бажаних політологічних сценаріїв і типу моделювання й мислення, яке характеризує одновекторні процеси глобалізації в сучасному світі XXI століття. У пострадянському соціокультурному просторі процеси, які структурували формування європейських націй-держав протягом століть, відбуваються в дуже стислі терміни. Ідеологія, що домінує на пострадянському соціокультурному просторі, орієнтована передусім на легітимізацію національних, а не ліберальних демократичних цінностей, тому посиляється на етнічні форми національної самосвідомості. Так, консерватизм – головна ознака національної ідеології – стає важливим чинником у визначенні націоналізму як чинника глобалізації пострадянського простору. Цей простір досить широкий, він сполучений із посткомуністичним простором. І не бачити всіх відмінностей національної свідомості в країнах Азії, Європи, країнах посткомуністичного соціального простору, буде стратегічною помилкою осмислення самих феноменів глобалізації.

Отже, на нашу думку, культура стає тим горизонтом, який описує системну цілісність інтеграції, що виникає в посткомуністичному просторі. Можна запитати, які реалії стають пріоритетними для осмислення глобалізації як цілісності культурних, цивілізаційних, технологічних, економічних феноменів, що відбуваються у світовому співтоваристві? Звичайно, не тільки культура, релігія, ментальність, це, швидше, ті елементи полісистемної цілісності, які вписуються в загальний процес інтегративних, глобалізаційних відносин. Пріоритетом стає планетарний екологічний вимір, який міняє парадигму з екстенсивного розвитку, з контексту війни і протистояння, з контексту сили на контекст доповнення та гармонії культурних практик.

Література

- Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. Київ: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. 498 с.
- Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / перекл. з англ. А. Іщенка. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
- Бистрицький С. Посткомуністична філософія посткомуністичної доби. Політологія посткомунізму. Київ: Політична думка, 1995.
- Гайтан В.В., Розова Т.В. Пострадянський соціальний простір у форматі діалогу з провідними акторами глобалізації: філософсько-політичний аспект. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2016. № 10.
- Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Київ: Лібра, 1999. 488 с.
- Жарких В.Ю., Розова Т.В. Попередники прагматизму. Нова парадигма. Журнал наукових праць. Вип. 100. Київ, 2011.
- Кравченко С.С. Прагматизм у філософії права Сполучених Штатів Америки: монографія / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2014. 512 с.
- Лях В.В. Трансформації соціокультурної сфери в інформаційному суспільстві. Культура в сучасних трансформаційних процесах. Київ: Аспект-Поліграф, 2011.
- Морен Э. Метод. Природа Природы / пер. с франц. Е.Н. Князева. Москва: Прогресс-Традиция, 2005. 464 с.
- Морен Э. К пропасти? / пер. с франц. Г. Наумовой. Санкт-Петербург: Алетея, 2011. 136 с.
- Пивовар Е.И. Постсоветское пространство: альтернативы интеграции. Исторический очерк. Санкт-Петербург: Алетея, 2010. 400 с.
- Чорна Л.В. У пошуках ідеалу: монографія. Київ: Освіта України, 2016. 508 с.

Анотація

Лукіян І. А. Провідні тенденції глобалізації: філософське осмислення. – Стаття.

У статті аналізуються провідні соціальні та культурні засади й механізми трансформації соціокультурних систем у контексті глобалізації. Визначаються ціннісні орієнтації акторів глобалізаційних процесів. Зазначені політичні та ідеологічні виміри, які стають глобальними нормативами здійснення стратегій глобалізму. Розглянуто поняття «націоналізм» як етнокультурне занурення в глибини культури. Метою статті є філософське осмислення провідних тенденцій глобалізації, визначення соціокультурних чинників інтеграційних процесів у пострадянському просторі. Базовим методом цього дослідження є метод компаративістики, а також для досягнення вказаної мети використовується трансцендентальний, феноменологічний, діалектичний методи, системний і полісистемний підходи.

Ключові слова: культура, глобалізація, регіон, нація, трансформація.

Аннотация

Лукіян И. А. Ведущие тенденции глобализации: философское осмысление. – Статья.

В статье анализируются ведущие социальные и культурные основы и механизмы трансформации социокультурных систем в контексте глобализации. Определяются ценностные ориентиры акторов глобализационных процессов. Указаны политические и идеологические измерения, которые становятся глобальными нормативами осуществления стратегий глобализма. Рассмотрено понятие «национализм» как этнокультурное погружение в глубины культуры. Целью статьи является философское осмысление ведущих тенденций глобализации, определение социокультурных факторов интеграционных процессов на постсоветском пространстве. Базовым методом данного исследования является метод компаративистики, а также используется трансцендентальный, феноменологический, диалектический методы, системный и полисистемный подходы.

Ключевые слова: культура, глобализация, регион, нация, трансформация.

Summary

Lukiiian I. A. Leading tendencies of globalization: philosophical comprehension. – Article.

The article analyses the leading social and cultural basis and mechanisms of the transformation of sociocultural systems in the context of globalization. The values of the actors of globalization processes are determined. Political and ideological dimensions, which become the global standards for the implementation of globalization strategies, are explicated. The concept of “nationalism” is considered as an ethnocultural immersion in the depths of culture. The purpose of the article is philosophical comprehension of the leading tendencies of globalization, definition of sociocultural factors of integration processes in the post-Soviet space. The basic method of this research is the method of comparative studies, and also to achieve a given objective, the transcendental, phenomenological, dialectical methods, systemic and poly-systemic approaches are used.

Key words: culture, globalization, region, nation, transformation.